

Francisco Louçã: Ernest Mandel och historiens pulsslag

Ernest Mandels **Långa vågor i den kapitalistiska utvecklingen** var hans sista viktigare teoretiska arbete. I den andra [engelska] upplagan av denna bok från 1995 har två nya kapitel som behandlar det nuvarande läget i debatten lagts till till den första upplagan (1980), och de färdigställdes och trycktes strax före författarens död i juli 1995. Denna text är kulmen på 30 års forskning kring ett ämne som till stor del omdefinierades och stakades ut av Mandel: hans argument, inklusive den polemiska ton som hans vänner uppskattade, sammanställer en bred syn på kapitalismens utveckling som civilisation, det vill säga dess viktigaste ekonomiska och samhälleliga tendenser, och dess inbördes förhållande till de politiska faktorerna i ett historiskt perspektiv.

Mandelns första artikel i detta ämne daterar sig från 1964, och publicerades först i *Socialist Register*. Hans övergripande och nyskapande analys av marxismens ekonomi, **Marxismens ekonomiska teori**, hade publicerats bara två år tidigare, men i denna bok togs inte de långa perioderna i kapitalismens historia under övervägande: i **Marxismens ekonomiska teori** förklarar han affärscyklerna utifrån Marx' uppfattning om upprepade investeringscykler, och han diskuterar inga andra perioder. Det speciella med artikeln från 1964 var att den breddade detta perspektiv och tog i betraktande tre viktiga författare som la grunden till en preliminär forskning om långa vågor: Kondratiev (nämligen hans avhandlingar från 1922, 1924 och 1926 och debatten på Konjunkturinstitutet i Moskva som gavs ut 1928),¹ Trotskij (nämligen hans rapport till Kominterns konferens 1921 och hans diskussion med Kondratiev 1923)² och Schumpeter (huvudsakligen i hans bok **Business Cycles** [Affärscyklar] från 1939, men också en del uppsatser som har publicerats sedan slutet av 1920-talet).³

1964 föreslog Mandel en ny teori som grundades på dessa bidrag, och han förutsåg att efterkrigstidens boom och "trettio gyllene år" inom kort kunde förväntas ta slut. Dessa två ämnen blev därefter den centrala delen i hans senare forskning. Lite senare skrev han **Senkapitalismen** (som ursprungligen gavs ut på tyska 1972), som är det viktigaste verket under den förnyade diskussionen om Kondratiev-vågor bland marxister. Det är förvisso hans förnämsta verk och utgör en global analys av kapitalismen och de strukturella förändringar den har genomgått under den fjärde långa våg som inleddes efter Andra världskriget. Denna bok sammanfattades och utvecklades i de Alfred Marshall-föreläsningar som Mandel 1978 höll på inbjudan av universitetet i Cambridge, och vilka utgör de fyra första kapitlen i **Långa vågor i den kapitalistiska utvecklingen** [och hela den svenska utgåvan – öa].

1989 organiserade Mandel i samarbete med Alfred Kleinknecht och Immanuel Wallerstein en konferens i Bryssel, som utgjorde ett viktigt nytt försök att sammanställa och återuppta forskningen om långa vågor. Hans bidrag till denna konferens "Den internationella debatten om långa vågor i den kapitalistiska utvecklingen: ett mellanliggande bokslut", utvecklades närmare i de två kapitel som förbereddes till den andra engelska upplagan av boken **Långa vågor** (1995). Den historiska

-
- 1 Nikolaj Kondratievs viktigaste artiklar, alla hans statistiska tabeller och tekniska kommentarer och indikatorer har givits ut på franska av Louis Fontvieille (N D Kondratiev, **Les Grand Cycles de la Conjoncture**, Paris 1992). [En engelsk utgåva publicerades 1998 av Pickering & Chatto, **The Pickering Masters**, i 4 band. Den innehåller också flera andra av Kondratievs artiklar – öa.]
 - 2 Leo Trotskijns rapport till Komintern finns på marxistarkiv.se, "Världsläget (*Rapport om den världsekonomiska krisen och Kommunistiska internationalens nya uppgifter*)". Hans kritik av Kondratiev finns i artikeln "Den kapitalistiska utvecklingskurvan", som även den finns på marxistarkiv.se.
 - 3 Joseph Schumpeter, **Business cycles : a theoretical, historical, and statistical analysis of the capitalist process**, Philadelphia, PA : Porcupine Press, repr. 1989.

teorin, definitionen av forskningsmetoden och kritiken av den ortodoxa ekonomin utvidgades till vad som utgör ett avgörande bidrag och framgångsrik utmaning av de traditionella tolkningarna av den ekonomiska och sociala utvecklingen och förändringarna. Utvecklingen av detta forskningsprogram är temat för de följande sidorna.

Forskningsprogrammets ursprung

Forskningsprogrammet om långa vågor inleddes samtidigt av flera politiska aktivister och akademiska författare som tolkade de distinkta perioderna av minskad och ökad tillväxt under 1800-talet: Parvus (viktigaste uppsats 1901) och Van Gelderen (1913) var aktiva i den tidiga socialdemokratiska rörelsen, medan Bresciani Turrone (1913, 1916), Pareto (1913) och Tonelli (1921) sysslade med akademisk forskning. Trots sina skillnader var alla dessa författare överens på två avgörande punkter: kronologin över de långa perioderna av expansion och nedgång, och ett perspektiv som kombinerade sociala, politiska och ekonomiska faktorer. För Pareto kännetecknades de långa cyklerna av motsättningar inom den härskande eliten, nämligen växlingen mellan perioder av dominans för spekulanter och rentier*, och Turrone och Tonelli menade, precis som Parvus och Van Gelderen, att de sociala striderna och profitkvotens tidsschema var omöjliga att skilja åt.

Dessa särskilda drag gjorde att programmet hamnade i marginalen eller i motsättning till den nyligen uppkomna nyklassiska ekonomiska skolan (där samma Pareto spelade en viktig roll), eftersom programmet handlade om ekonomiska förändringar och byten av regimer och inte om någon sorts metafysisk tendens till jämvikt. Med andra ord var forskningsprogrammet om långa vågor historiskt till sin natur och återspeglade de kunskapsteoretiska krav som ställdes när man närmade sig ekonomin på ett realistiskt sätt, medan den traditionella ekonomin grundade sig på de newtonska egenskaperna hos ett universum där prisernas rörelser innehåller all information och kapslar in en naturlig tendens till jämvikt. Det faktum att man räknade med politisk oro och sociala strider utmanade dessutom den idé om sammanstrålning och harmoni i *laissez-faire*-samhället som Mandeville beskrev i sin **Fable of the Bees** [Sagan om bina].

Van Gelderen, som var författare till den mest exakta och fullständiga framställningen av forskningen,⁴ betonade framförallt förbindelserna mellan faktorer som för traditionella ekonomer är ett avgörande bevis på att programmet är eklektiskt och utan samband. Kondratiev som började studera frågan 1922 och bortsåg från Van Gelderens bidrag, kom fram till samma slutsats och förde fram en ny formulering av ett samlat sätt att närma sig frågan om långa perioder. Men hans detaljerade beskrivning av "långa cykler" diskuterades intensivt av två viktiga utmanare, Trotskij och Oparin.

Trotskij's tal vid Kominterns konferens 1921 medgav att det existerade olika stadier och konjunkturer i den kapitalistiska utvecklingen, och är faktiskt det första inlägget i den ryska debatten. Trotskij hade känt och hade arbetat ihop med Parvus, och han var helt säkert medveten om hans uppfattning om *Sturm und Drang*-perioder av kapitalistisk expansion som följdes av perioder av depression.⁵

* **Rentier** är en person som lever på räntor av sin förmögenhet – öa.

4 Van Gelderen skrev bara en artikelserie om långa vågor: "Springvloed – Beschouwingen over Industriele Ontwikkeling en Prijsbeweging" (1913), återgivna i *Die Nieuwe Tijd*, nr 4, 5, 6, Amsterdam 1973. Hans teorier utvecklades senare av hans vän De Wolff, men båda skrev på holländska och var i stort sett okända för sin egen och senare generationer av forskare. Efter att ha publicerat sin artiklar skrev inte Van Gelderen något mer i ämnet, och senare avbröts hans arbete och till med spridandet av hans skrifter av ett tragiskt öde (1940 begick han självmord när nazisterna invaderade hans land). Kondratiev och övriga deltagare i diskussionen på Konjunkturinstitutet i Moskva 1926 kände inte till hans arbete, som översattes från holländska och gavs ut på engelska första gången i Christopher Freeman, red, **Long Wave Theory**, Aldershot 1996.

5 Alexander Parvus, "Die Handelskrisis und die Gewerkschaften" (Auszug), i Parvus m fl, **Die langen Wellen der Konjunktur**, Berlin 1972.

Hans inlägg grundade sig underförstått på denna uppfattning och gick mot Bela Kuns och det tyska KPD:s ultravänsteristiska ståndpunkter. Kun och KPD stödde tesen om en omedelbart förestående revolution och uppmanade följaktligen till offensiva aktioner på grundval av kapitalismens omedelbart förestående sammanbrott.

När Kondratievs första uppsats om ”Konjunktorens långa cykler” kom ut 1922 var författaren troligen övertygad om att de flesta delade hans beskrivning och hypoteser, och han kunde inte dölja sin förvåning när Trotskij riktade skarp kritik mot hans text. I sin artikel från sommaren 1923 använde Trotskij data från *Times* i London för att visa att ”den kapitalistiska utvecklingskurvan” emellanåt svängde tvärt⁶ under inverkan från yttre händelser, nämligen revolutioner, krig eller andra politiska förändringar. Följaktligen kritiserade han Kondratiev för dennes försök att göra alla politiska faktorer endogena, det vill säga för att bortse från samhällsprocessernas självständighet i förhållande till den ekonomiska sfären. I själva verket var Trotskij under denna period indragen i en annan politisk strid, mot Bucharin och tanken på ett bevarande eller en stabilisering av det kapitalistiska systemet. Trotskij förkastade tanken att ekonomin automatiskt kunde anpassa sig till uppgångar eller nedgångar utan hänsyn till den strategiska dimensionen – som hos Kondratiev. Men åsikterna från 1921 och 1923 hängde samman: för Trotskij var det stora politiska (yttre) händelser som bestämde både den långa vågens uppgång och nedgång, som inte var något annat än en avgörande förändring av ekonomins riktning. Medan de samhälleliga förhållandena mognade under varje period, så antog man att de politiska faktorerna begränsades av hela dynamiken, tills de inre motsättningarna gjorde att den ”rörliga jämvikten” ånyo rämnade.

Uppenbarligen blev Kondratiev överraskad av kritiken, och till sitt försvar citerade han ur Trotskij tal från 1921. Men han drev inte frågan vidare, utan utvecklade sin egen ståndpunkt och försökte undvika direkta politiska slutsatser. Under debatten vid institutet 1926 syntes knappast några sådana tolkningar. I motsats till Trotskij hävdade Kondratiev att hela dynamiken avgjordes av inre ekonomiska motsättningar, som i själva verket omfattade och avgjorde de politiska faktorerna.

Den andra viktiga kritiken utvecklades av Oparin, en forskare vid Konjunkturinstitutet i Moskva som leddes av Kondratiev, och som lade fram en motrapport under seminariet 1926. Den viktigaste punkten under denna debatt gällde de statistiska metoder som användes för att upptäcka långa vågor. I grund och botten använde Kondratiev flera olika sorters funktioner för att framställa utvecklingslinjerna, och han menade att man skulle analysera avvikelserna i utvecklingen för att hitta de långa svängningarna. Oparin kritiserade med rätta det godtyckliga valet av funktioner, men Kondratiev kunde lätt avvisa Oparins eget alternativ, eftersom det grundade sig på antagandet att det fanns ett antal åtskilda jämviktspunkter och en ”naturlig” tillväxttakt för guldreserverna, som Cassels tidiga valutateori hade hävdad.

Kort därefter avsattes Kondratiev från sin ställning, spärrades in nära Moskva och sköts senare på Stalins order. En del av hans skrifter från fängelset, som behandlar allmänna metodologiska frågor, publicerades i Ryssland först 1992 och har ännu inte översatts. Därefter skedde med sällsynta undantag (till exempel Imbert, Dupriez) ett långt avbrott i forskningen, fram tills den återupptogs på 1960-talet under inflytande från Mandel.

Mandels bidrag

I sin omvärdering av denna debatt förde Mandel fram en ny hypotes, som var central för hans forsk-

⁶ Hans tidsschema över dessa förändringar såg ut som följande: 1781-1851, 1851-1873, 1873-1894, 1894-1913, 1913-... Detta faller nära samman med tidigare författares kronologi, nämligen italienarna och Van Gelderen, som Trotskij troligen inte kände till. Att så många självständigt arbetande författares kronologi stämmer överens talar för att det finns särskilda drag hos den kapitalistiska historiska utvecklingen under 1800-talet.

ning: det kapitalistiska produktionssättets inre motsättningar förklarar övergången från expansion till depression, men det behövs systemchocker, det vill säga yttre faktorer som sprider sig genom ekonomin, för att framkalla en ny expansionsfas.

Detta är inte en syntes mellan Trotskij och Kondratiev, utan är i själva verket en ny och ursprunglig teori som skiljer sig ganska mycket från de tidigare. Den tillför de politiska och sociala processernas oberoende, men överger ändå inte kravet att formulera ekonomiska lagar (eller tendenser) som uttrycker kapitalismens dialektik.

Med detta var Mandel en av de första forskare som skrev om långa vågor som övervägde behovet av en historiskt integrerad förklaring, och faktiskt slog fast den som själva förutsättningen för att forskningen skulle kunna genomföras. Den stora majoriteten av forskare grundade sina undersökningar på utjämnande tekniker som härleddes ur en analys av trendavvikelse och på att omvandla data för att kunna bryta ned serierna till en trend och en cyklisk rörelse (som Kondratiev, Oparin, Kuznets, Imbert, Dupriez, Duijn, Kleinknecht, Mensjikov, Ewijk, Zwan, Hartman, Metz, Reijnders, m fl). Andra lämnade dataanalyserna och framkastade att det gick att ersätta inledande bevis med modellsimuleringar (Forrester, Serman, Mosekilde, m fl). Undantag var Gordon (och ackumulationsskolans första arbeten om samhällsstrukturer), vissa av de franska regulationisterna, Shaikh, Wallerstein, Freeman, Perez, Tylecote, Rosier, Dockès Kleinknecht och en del historiker som hade skrivit om den kapitalistiska utvecklingens faser, som Maddison. I denna grupp framstår Mandel som den första forskare som slog fast ett modernt historiskt sätt att närma sig frågan om långa vågor.

Det finns två avgörande skäl varför man ska föredra en historisk metod för analysen, som Mandel gjorde. Det första framtvings av själva målet: långa utvecklingsperioder kan inte antas styras av samma strukturella förhållanden hela tiden,⁷ eftersom förändringar – den samhälleliga världens morfogenetiska* omvandlingar – är ett konstant drag hos ekonomin och omfattar så olika händelser och faktorer som teknologiska uppfinningar, förändrade arbetsförhållanden, politiska institutioner, marknadens storlek och uppbyggnad, olika samhällsgruppers utvecklande av kulturella kännetecken eller strategier. Under dessa omständigheter är en statistisk metod som grundar sig på förutsättningar om jämvikt dömd att misslyckas: den uppdelning av trendcykeln som är grunden för de traditionella ekonometriska metoderna antar en självständig roll mellan de två uppsättningarna fenomen och principen om strukturell orsaksmässig stabilitet. Givetvis är ingen av dessa hypoteser acceptabel för att analysera verkliga historiska serier. Som en konsekvens av det måste man misstänka att den traditionella statistikens oförmåga att upptäcka långa vågor inte är en återspeglning av verkligheten utan snarare orsakad av själva de metoder som har använts för att undersöka data.⁸

7 Det är intressant att notera en tidigare diskussion (som inte har något samband med det nuvarande ämnet) om den strukturella stabiliteten och möjligheten att tillämpa flera korrelationsmetoder på verkliga historiska data. I slutet av 1930-talet riktade John Maynard Keynes hård kritik mot Jan Tinbergen för hans sätt att använda ekonometriska metoder på tioårsperioden 1922-33, eftersom den sortens metoder förutsätter någon sorts strukturell stabilitet under den period som studeras. Man kan tillägga att dessa argument är ännu mer tillämpliga om man utsträcker hypotesen om strukturell stabilitet över 200 år.

* Med **morfogenetisk** menar man materiens inneboende kapacitet att skapa olika former – öa.

8 I normala ekonomiska serier finns det anledning att förvänta sig både avsaknad av orörlighet (utifrån den allmänna tillväxten och förändringarna av medelvärde och varians) och automatiska samband (utifrån seriernas historiska egenskaper) och heteroskedasticitet (variationerna av variansen i de strukturella förändringar som olika regimer utgör) [inom statistiken är en rad slumpmässiga variabler *heteroskedastiska* om variablerna har olika varians – öa]. För att möjliggöra statistiska tester har man traditionellt hanterat dessa särdrag genom att göra våld på data: omvandlingar för att eliminera rörlighet och automatiska samband, och någon form av viktningss procedur för att eliminera varierande varians. Dessa metoder är otillräckliga, leder till felaktiga resultat och står i motsättning till vad historiska analyser av verkliga händelser visar.

Det är också talande att de två personer som delade på det första Nobelpriset i ekonomi (1969), Ragnar Frisch och

Den andra viktigare faktor som talar för att använda historiska analysmetoder är att ekonomiska förhållanden inte ensamma kan förklara långsiktiga förändringar på ett uttömmande sätt. Som Polanyi påpekade i sin **Den stora omdaning** (1944), så är föreställningen att den ekonomiska sfären fungerar på ett oberoende och mekaniskt sätt och tvingar sig på samhället en ideologisk projicering av liberalismen och ett kontraktualistiskt* sätt att rättfärdiga den ofullkomliga marknaden. Världsbilden att det finns en mäktig allmän jämvikt är en fantasi och har ingen som helst heuristisk styrka.† De ekonomiska förhållandena är i själva verket en del av de komplicerade samhällsprocesserna.

Hela diskussionen om de orsaksmässiga faktorerna är endogena [inre] eller exogena [yttre] – som kortfattat sammanfattas i Mandels bok – utgår från en sådan föreställning, och den har påverkat vilka metoder många forskare har valt. För Kondratiev och majoriteten av de som har analyserat de långa vågorna, är den perfekta modellen för ett orsakssammanhang en modell som på ett uttömmande sätt skiljer mellan inre och yttre variabler och ger den avgörande rollen åt de förra. Sådana krav infördes i Kuznets' och Langes genomgång av Schumpeters **Business Cycles**,⁹ och de betonades senare av andra kritiker av programmet. De accepteras idag av de flesta utövare.

Icke desto mindre har denna inställning en inre självmotsägelse. Ty med en fullständigt endogen förklaring hävdar man på ett överdrivet sätt att ekonomiska funktioner styr de viktigaste samhällsliga händelserna, krig och revolutioner, liksom alla politiska styrkor och den institutionella omgivningen. Att förklara allt är liktydigt med att ta sin tillflykt till en allomfattande mekanism. Som en följd av det kan och borde man inte på ett meningsfullt sätt kunna utesluta spåren och påverkan av dessa faktorer ur serierna, eftersom de ses som en del av den endogena mekanismen. Men de forskare som använder metoden att bryta ner trendcykeln tvingas göra det, och måste för att kunna upptäcka långa vågor till största delen avlägsna de variationer som finns under de två världskrigen.¹⁰ I så fall är slutsatsen motsägelsefull och omotiverad. Man kan inte påstå att något är verkligt om bevisen för det är statistiskt konstruerade och tar bort en del av historien ur de historiska serierna.

Å andra sidan har den statistiska sönderdelningen av serierna hämtat sin inspiration ur Ragnar Frischs uppfattning om affärscykler. 1933 definierade han i en banbrytande avhandling en modell som innehöll ett impulssystem (icke systematiska eller slumpmässiga impulser) och ett överföringsystem (som motsvarade hur en dämpande mekanism uppträdde systematiskt).¹¹ För att kunna avlägsna de våldsamma avvikelser som världskriget orsakade i de verkliga serierna, tvingas forskare som följer denna metod att jämställa dessa händelser med slumpmässiga och yttre faktorer. Det är givetvis motsatsen till att säga att dessa processer bara är resultatet av ekonomiska strävanden.

Jan Tinbergen, som fick priset för sina avgörande bidrag till grundandet av det ekonometriska programmet, båda godtog hypotesen om långa vågor trots att de traditionella ekonometriska metoderna inte lyckades bevisa deras existens. Historien betraktades alltså som ett annat och avgörande bevis.

* **Kontraktualism** eller kontraktsteori är ett politiskt begrepp och en morallära som till en början härleddes ur naturrätten. Samhället och världen styr det moraliska handlandet, etik betraktas som en överenskommelse (kontrakt) mellan individer eller mellan en individ och samhället – öa.

† **Heuristik** används inom vetenskapsteorin. Termen användes bland annat för metodologiska regler som anger hur ett forskningsprogram bör utvecklas, så kallad positiv heuristik. Negativ heuristik innebär följaktligen de metoder inom forskningen som helst bör undvikas – öa.

9 Simon Kuznets, "Schumpeter's *Business Cycles*", i *American Economic Review* nr 30, 1940, s 257-71; Oskar Lange, "Schumpeter's *Business Cycles*", i *Review of Economic Statistics* nr 23, 1941, s 190-93.

10 Se exempelvis Metz, som med eftertryck förkunnar att världskriget är "avskilda delar" i de statistiska serierna som man borde eliminera och bortse från (Rainer Metz, "A Re-examination of Long Waves in Aggregate Production Series", i Kleinknecht, Mandel och Wallerstein, red, **New Findings in Long Wave Research**, London 1992, s 110).

11 Ragnar Frisch, "Propagation Problems and Impulse Problems in Dynamic Economics", i K Koch, red, **Economic Essays in Honour of Gustave Cassell**, London 1933, s 171-205.

Enligt den positivistiska kunskapsteori som finns underförstådd i den traditionella ekonometrin, så definieras dessutom orsakssammanhangen av yttre krafter som ligger närmare, och således borde man ta med krig eller samhällskonflikter i beräkningen och inte bortse från dem som förklaringar.¹² Men eftersom priset för att godta sådana påståenden är att förneka cyklerna är självreglerande, så föredrar en del forskare att leva med den motsättning som det innebär att hävda att endogenicitet är det riktiga orsakssammanhanget, och förvisa de variabler som missköter sig till den fullständiga exogenicitetens skärseld.

Mandels arbeten pekar på en utväg ur denna kontraproduktiva motsättning: ett historiskt sätt att närma sig de kapitalistiska utvecklingsfaserna, och sluta att söka efter säkerhet på basis av ineffektiva försök att statistiskt bevisa något som den traditionella statistiken inte kan upptäcka. Eftersom föremålet är historien, förefaller det vara en välgrundad visdom.

”Parametrisk determinism” och halvt oberoende variabler

Den historiska analysen kan och bör utvecklas samtidigt med strikta statistiska och formella metoder. Med början i **Senkapitalismen** argumenterade Mandel för att det finns en speciell förbindelse som skulle grundas på en uppfattning om ”delvis självständiga variabler” som återger ”alla det kapitalistiska produktionssättets grundläggande proportioner”,¹³ nämligen kapitalets organiska sammansättning (inklusive volymen på och fördelningen av kapitalet), kapitalets struktur (proportionerna mellan fast och rörligt kapital, och fördelningen av dem mellan olika branscher), mervärdekvoten, ackumulationskvoten (och den produktiva och icke produktiva konsumtionen av mervärdet), utvecklingen av kapitalets rotationsperioder, och hur utbytet mellan avdelning I och II ser ut. Denna mångfald av faktorer förklarar profitkvotens rörelser som är den avgörande orsaken till både Juglars cykler och Kondratiev-vågorna.¹⁴

Denna uppfattning innebär en genomgripande omprövning av de marxistiska diskussionerna i denna fråga, eftersom Luxemburg, Hilferding, Grossmann och Bucharin grundade sina analyser på de cykler som finns i **Kapitalets** reproduktionsschema. Mandel kritiserade dessa försök, som urholkas av modellens jämviktsegenskaper och av att schemana är förenklade. Om en ekonom ska studera den inneboende tendensen till en rubbning av denna jämvikt, då menar Mandel att det avgörande ömsesidiga beroendet mellan de orsaksmässiga faktorerna och deras delvisa självständighet bara är begripliga inom vissa konkreta ramar. Men andra ord måste historien förlikas med teorin: en teori utan historia är stum och en historia utan teori är blind.

I en av sina sista uppsatser, som gavs ut 1968, tog Kalecki itu med en liknande fråga, och framkastade begreppet ”halvt oberoende variabler” för krafter som är yttre utifrån de nuvarande matematiska modellerna, men ändå befinner sig inom ramen för vad som kan förklaras med teorin.¹⁵ I Kaleckis

12 Utifrån denna synvinkel finns det en motsättning mellan de traditionella ekonomiska modellerna (som hänför orsakssammanhang till inre mekanismer som skapar en jämvikt, det vill säga inte skapar några händelser alls) och programmets positivistiska grund (som hänför orsakssammanhang till yttre variabler). Denna paradox är uppenbar i Schumpeters arbeten om cykler och långa vågor. Han försökte lösa den med en eklektisk kombination av historiska insikter om att banbrytande uppfinningar orsakade omväxling och utmanade jämviktstillståndet, och de traditionella uppfattningarna om sammanstrålade mot jämvikt. I Schumpeters schema är därför förändringar endogena i hur det kapitalistiska systemet fungerar.

13 **Senkapitalismen, del 1**, på marxistarkiv.se, s 17.

14 I ett privat brev till författaren (3 mars 1995) hävdade Mandel att dessa ”delvis självständiga variabler” återspeglade samhällsutvecklingens historiskt begränsade men osäkra och komplicerade riktning. Därför omfattade variablerna en del politiska faktorer, liksom ekonomiska faktorer som i sig själva är en del av samhällskonflikterna och den verkliga historien.

15 Michael Kalecki, ”Trends and Business Cycles Reconsidered”, i *Economic Journal* nr 78 1968, s 262-76.

modell förklarar dessa variabler ekonomins tillväxt och slutliga förändringar, det vill säga de utgör historien. Kalecki överger det ambitiösa programmet att göra orsakssammanhangen helt och hållet endogena, och hans argument antyder att man inte kan använda en enkel modell med ett litet antal variabler för att framställa verkligheten på ett tillförlitligt sätt. För att analysera samhällsförhållandenas komplicerade karaktär krävs det flexibla, delvisa och begränsade modeller, men också en allmän teori om den ekonomiska processen där sådana modeller och resultat går att tolka. Men Kalecki utvecklade aldrig denna insikt, även om det är uppenbart att många av de centrala variablerna i vissa av de viktigaste ekonomiska modellerna är av denna sort.¹⁶

Det är därför Mandels uppfattning om ”delvis självständiga variabler” är så viktig, eftersom den utvecklar det centrala villkoret för marxismen att inlemma historien. Istället för de alltför förenklade gissningar som de formella modellerna med tre eller fyra dimensioner innebär, så bedöms historien i sin organiska helhet – vad det handlar om är processer och inte jämvikt, förändring och inte ett oavbrutet sammanhang, dialektik och inte orsaksmässig oföränderlighet, konkreta och totala tendenser och inte en abstrakt och totalitär determinism.

I en biografisk skiss som han under de sista åren av sitt liv förberedde till **Biographical Dictionary of Dissenting Economists**, hävdade Mandel att en av hans viktigaste bidrag var uppfattningen om ”dialektisk (parametrisk) determinism” till skillnad från den ”mekaniska determinism”¹⁷ som kännetecknar den allmänna jämviktsekonomi och de traditionella ekonometriska metoderna. Denna brytning inspireras uppenbarligen av hans livslånga motstånd mot den endimensionella och positivistiska marxismen, men utgör också ett försök att sammanställa ett system där dessa halvt oberoende variabler utformas. Mänskligheten ställer sig de problem som den kan lösa, och inom dessa bestämda begränsningar förekommer konflikter kring kontroll, samordning och makt.¹⁸

Redan 1985 behandlade Mandel detta tema i en uppsats där han diskuterade skillnaden mellan inre och yttre variabler. Ur ekonomisk synvinkel är inre variabler enligt hans uppfattning de variabler som beskriver automatiska processer som härrör ur systemets struktur:

16 Det är uppenbarligen fallet med Marx' profittkvot, Schumpeters syn på uppfinningar, och även Keynes' tre ”psykologiska lagar” (att föredra likviditet, benägenhet att konsumera, och vad som avgör kapitalets marginaleffektivitet). Inom den ortodoxa makroekonomin finns också detta problem, till exempel i form av den dubbla beskrivningen av investeringar som oberoende (yttre) och framkallade (inre), som därmed ifrågasätter det positivistiska kravet på en otvetydig tendens.

17 ”Således försöker Mandel utveckla en enhetlig teori för den ekonomiska och sociala/politiska vetenskapen, grundad på en dialektisk (parametrisk) syn på determinismen till skillnad från en mekanisk. En sådan syn på determinismen för in möjligheten, nej oundvikligheten, att göra val i de ekonomiska och samhällseliga processerna – men val inom vissa givna ramar, och val som när det kommer till kritan avgörs av samhällseliga intressen som kommer att stå i konflikt till varandra, försåvitt det inte en dag kommer att upprättas ett klasslöst samhälle.” (Mandel, i Arestis, Sawyer, red, **A Biographical Dictionary of Dissenting Economists**, Aldershot 1992, s 340.)

18 Varken ursprunget till eller innehållet i denna uppfattning uttalas särskilt klart. I ett privat brev till författaren (9 september 1994) framställde Mandel uppfattningen som ett uttryck för att kampen om samhällsmakten är osäker. Förmodligen påverkades uppfattningen av viss viktig samtida forskning inom biologin och termodynamiken. I artiklar från början av 1980-talet hävdade Levins och Lewontin att stabiliteten hos ett system under utveckling berodde på balansen mellan feedbackprocesser och de parametrar som styr utvecklingstakten och avgör dess begränsningar. Samtidigt hävdade Prigogine och Stengers att utvecklingen av ett systems parametrar kunde ge upphov till kaos och komplexitet och därmed nya sorters ordning. Båda uppfattningarna inspireras av Poincarés tidiga arbete om icke linjära system, och en uppmärksam läsare av Mandels arbeten bör uppmärksamma hur viktiga dessa begrepp är för samhällsvetenskapen. Införandet av komplexitet, tid, osäkerhet, ordning och oordning, ödelägger den traditionella ekonomins bild av en linjär värld i jämvikt, där man framställer sammanstrålning mot jämvikt som en önskvärd egenskap hos systemet, trots att det utgör dess entropiska död. ”Parametrisk determinism” understryker orsakssammanhangens karaktär och den samhällseliga utvecklingens gränser, och argumenterar för nya forskningsmetoder. Det viktiga med Mandels bidrag, så som det tillämpas på studierna av historiska processer, härrör uppenbarligen ur det faktum att det föregrep dessa arbeten.

De kan avgöra utvecklingens hastighet, riktning, grad av enhetlighet/olikhet. De kan inte förändra systemets karaktär eller ändra dess övergripande historiska riktning... Utöver systemets inre logik verkar yttre faktorer, som delvis avgör systemets utveckling, åtminstone på kort och medellång sikt...¹⁹

Så långt är det Mandels standardförklaring av Mandel. Men denna uppsats la till en viktig insikt: systemets inre logik begränsas av en parameterstruktur som beskriver vilka banor det kan ta, och att bara viktiga systemhändelser kan ändra denna inramning.

Följaktligen begränsas varje samspel mellan inre och yttre faktorer alltid av dessa parametrar, av dessa begränsningar, det når sina gränser när det hotar att avlägsna grundläggande mekanismer i systemet...²⁰

I denna mening är de yttre krafterna egentligen inte självständiga, och borde hellre kallas ”delvis självständiga variabler”, eller om vi följer Kaleckis definition, halvt oberoende. Enligt min åsikt är båda dessa bidrag viktiga tillskott till kritiken av det ortodoxa sättet att närma sig svängningar, oregelbundenheter och cykler under den historiska processen, som begränsade sig till analyser av utjämnande mekanismer som stördes av chocker av ”vitt brus” utan innehåll och mening. Kaleckis och Mandels ståndpunkter antyder att analysen av komplicerade fenomen verkligen inte kan reduceras till förenklingar och att det reduktionistiska sättet att närma sig frågan är dömt att misslyckas. När man med syftning på icke linjära samband och former talar om halvt oberoende, så införlivar man något som den endimensionella matematiken och formaliseringarna inte kan inse – de samhälleliga processernas grundläggande komplicerade natur.

Detta blottlägger en del av gåtan bakom de långa vågorna, som är mycket tydliga under speciella perioder i kapitalismens historia. De traditionella teorierna och statistiska metoderna kan inte upptäcka dessa perioder av strukturella förändringar, eftersom de bara lämpar sig för att beskriva oavbrutna sammanhang, sammanstrålning och jämvikt, det vill säga att bortse från historien. Den massiva mängden av empiriska bevis som finns i **Senkapitalismen** och vilka sammanfattades i **Långa vågor i den kapitalistiska utvecklingen** är istället ett kraftprov för att framlägga sin åsikt om de systemförändringar som är kapitalismens själva utvecklingsprocess, alltså dess på varandra följande ”maskinsystem”, teknologiska revolutioner och samhälleliga motsättningar.²¹ Ur denna synvinkel var Mandels forskning ett avgörande vetenskapligt framsteg.

Komplexitet och historia

Mandel betonade den nära likheten mellan hans teori och Maddisons, som studerade ”faserna i den kapitalistiska utvecklingen”, även om det fanns en del skillnader i den kronologi han använde. Båda

19 ”Partially Independent Variables and Internal Logic in Classical Marxist Economic Analysis”, först utgiven i *Social Sciences Information* 14(3) 1985, s 485-505, nyutgiven i Ulf Himmelstrand, red, **Interfaces in Economic and Social Analysis** London 1992, s 33-50.

20 *Ibid*, s 39.

21 Precis som alla föregripande och globala analyser har Mandels analys några brister. Flera kritiker har pekat på att han ansåg att den ”tredje teknologiska revolutionen” (som inleddes efter Andra världskriget) bestod av kärnkraft, automatisering och elektronik (**Senkapitalismen, del 1**, på marxistarkiv.se, s 114-115), medan det idag är uppenbart att den första generationens elektronikprodukter inte var lika viktiga som spridningen av kapitalvaror. Idag röjer (mikro)elektroniken vägen för en ny lång våg av omvandlingar. Men **Senkapitalismen** gavs naturligtvis ut året efter att mikroprocessorn hade upfunnits, och dennas ekonomiska inverkan blev tydlig först på 1980- och 1990-talet. Å andra sidan vidhåller Mandel 1968 som datum för slutet på fas A i den fjärde långa vågen, och vill därmed ha sagt att de politiska kriterierna har företräde, eftersom krisen för det internationella valutasystemet och den allmänna recession som utgjorde slutet på boomen efter kriget uppstod först några år senare.

angav att det krävs ”systemchocker” för att skapa den energi som behövs för en ny expansiv våg,²² men Mandel var framförallt intresserad av det faktum att vissa av dessa ”systemchocker” ledde till en uppgång och andra till en nedgång.²³ Utifrån denna synvinkel är det uppenbart att en strängt deterministisk teknologisk förklaring inte är tillräckligt noggrann, eftersom den allt snabbare takten i teknologiska uppfinningar inte är den enda faktorn av betydelse för att öka kapitalets organiska sammansättning. När det tekniskt-ekonomiska och det samhällsinstitutionella systemet inte stämmer överens kan det förhindra eller utvidga den inverkan som dessa förändringar har på systemet, och samhällsförhållandena är därför den i sista hand avgörande faktorn för den vågformiga utvecklingen.

Detta styrker återigen att historien ska förenas med det verkliga livets ekonomi, det vill säga den politiska ekonomin (eller ekonomin som en ”moralisk vetenskap”) i klassisk mening. Mandels arbete var ett exempel på en sådan metod, som han klart framställde som ett arbete för att undersöka helheten inklusive inre ekonomiska faktorer, yttre förändringar av omgivningen och förmedlingen via den samhällsekonomiska utvecklingen. Han var medveten om att det var ett villkor för att kunna utforska den konkreta dialektiken mellan objektiva och subjektiva faktorer. Detta historiska sätt att närma sig frågan bekräftades på nytt på detta sätt: ”Vi kan därför acceptera tanken att de långa vågorna inte bara utgör rytmiska upp- och nedgångar i den kapitalistiska ekonomiska tillväxten. De bildar distinkta historiska perioder i reell bemärkelse.”²⁴

Eftersom Mandels teori grundar sig på ”de långa vågornas historiska realitet [som] en integrerad ’total’ karaktär”,²⁵ gör den det möjligt att ge en uttömmande förklaring av dessa processer. Man måste förvisso kompromissa mellan mycket enkla och formella modeller som går att framställa matematiskt och därmed kan ges ramar, och historiska förklaringar eller allmänna teorier som inte kan beskrivas på ett uttömmande sätt. Genom att välja den första vägen har många forskare blivit gisslan i de tillgängliga statistiska metoderna, närmare bestämt de endimensionella specifikationer som krävs för att lösa ekvationerna, eftersom i normala fall inte ens ett mycket enkelt icke linjärt system går att lösa. Men det är bara icke linjära system som kan efterlikna ekonomins verkliga komplexitet, som exempelvis dessa dissipativa systems* dynamiska stabilitet och samtidigt strukturella instabilitet. Ekonometrins vanliga metoder grundar sig på ett kunskapsteoretiskt misstag och kan varken förklara de långa vågorna, eller ens upptäcka dem eller några andra sorters historiska processer.²⁶ Att välja det andra alternativet är därmed ett tecken på teoretisk klokhets, och Mandel kämpade för detta alternativ.

Den kvantitativa och empiriska forskningen inom ramen för ett forskningsprogram om långa vågor är fortfarande i sin linda. De motsägelsefulla resultaten rörande profitkvotens långsiktiga rörelser, som Entovs, Poletajevs, Moseleys, Duménils, Altvaters och Shaikhs forskning visar, tyder på att metoderna inte är så robusta, att det saknas information, och att hypotesen fortfarande håller på att preciseras. Svårigheterna är naturligtvis enorma, eftersom den traditionella statistiken inte passar för att göra mätningar utifrån marxistiska begrepp, och teorin är ännu inte tillräckligt utvecklad för att kunna skapa de hypoteser som ska prövas. En del av dessa resultat läggs fram i Mandels sista bok, och de bekräftar åtminstone att ekonomin inte bara går att studera som summan av olika faktorer,

22 Angus Maddison, **Dynamic Forces in Capitalist Development**, Oxford 1991. Mandel **Long Waves of Capitalist Development**, London 1995, s 141, not 19 [ej med i svenska upplagan – öa].

23 **Senkapitalismen, del 1**, på marxistarkiv.se, s 79-80.

24 **Långa vågor i den kapitalistiska utvecklingen**, på marxistarkiv.se, s 47.

25 **Ibid**, s 44.

* **Dissipativa strukturer** kallas med ett annat namn ”självorganiserande system”. Begreppet myntades av kemisten Ilya Prigogine, och han fick 1977 Nobelpriset för sin forskning kring detta – öa.

26 Francisco Louçã, **Turbulence in Economics**, Aldershot 1997.

utan att skillnaderna mellan olika branscher är centrala för att förstå hur lönsamheten utvecklas, hur teknologiska förändringar påverkar och på vilket sätt det faktum att samhällliga och ekonomiska undersystem passar dåligt ihop inverkar på detta.

I synnerhet kretsar Mandels teori – och andra modeller över långa vågor – som grundas på samma antaganden – kring uppfattningen om makt, eller mer allmänt den samordnande sida hos ekonomin och samhället som är kärnan i historiens pulsslag, och det är en uppfattning som inte går att mäta. Följaktligen behövs det olika förenade metoder för att förstå den verkliga ekonomin.

Kapitalismen går alltså att förklara med två huvudverktyg: den politiska ekonomin, det vill säga historien, och komplexitetens metod, det vill säga att formalisera ekonomins icke linjära, strukturellt instabila och skapande förhållanden. Båda dessa metoder ifrågasätter den nyklassiska ekonomins säkra uttalanden och angriper dess jämviktsmystik. Man behöver förena dem för att kunna utveckla både programmets analytiska förmåga och dess förmåga att förklara verkliga utvecklingsprocesser. Ernest Mandels arbete är en av byggstenarna för att denna förening ska kunna komma till stånd.

(Översättning från engelska, Göran Källqvist.)